

دستور الملوك ميرزا رفيعا و تذكرة الملوك ميرزا اسميعا

بقلم آقای محمد تقی دانش پژوه

دبیر دانشگاه تهران

-۱-

دو دفتر از دوره فرمانروایی صفویان بدست ما رسیده که نمودار درستی از کارهای دیوانی و درباری آن زمان است و آن را می‌توانیم کارنامه و راهنمای دربار و دیوان آن دوران بنامیم و جزئیات زندگی سیاسی و اداری آن عصر را از روی آنها استنباط کنیم :

۱ - تذكرة الملوك که نخستین بار بطور عکسی با ترجمه و شرحی به انگلیسی بنامه خاورشناس نامور روس مینورسکی بسال ۱۹۴۳ م. در کیمبریج بچاپ رسیده است. باره دوم دانشمند گرامی آقای محمد دبیر سیاقی آن را از روی همین چاپ بطور حروفی بسال ۱۳۳۲ خ. در تهران چاپ کرده است. حواشی و تعلیقات آن را هم دانشمند گرامی آقای رجب نیا بفارسی برگردانده و بنام سازمان اداری حکومت صفوی در ۱۳۳۴ در تهران نشر کرده است. اصل این دو چاپ همان نسخه‌ای بود که اکنون در موزه بریتانیا بشماره 0R9496 هست و مینورسکی آن را وصف کرده (ص شانزده و ۱۳ سازمان) و در نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه (۴ : ۶۶۰) هم از آن یاد شده است و جزو نسخه‌های فهرست نشده آن کتابخانه است. در این نسخه مؤلف آن شناخته نشده و چنانکه مینورسکی نوشته است این دفتر در زمان اشرف افغان (۱۱۳۷-۱۱۴۲) ساخته شده است (ص ۱۳) در این نسخه رقها به سیاق نیست.

نسخه دیگری از آن در کتابخانه دانشکده ادبیات تهران هست که من در فهرست آنجا (ص ۱۰۵، ش ۶۷ ج) آن را شناسانده‌ام و علی محمد حکیم محرم بن محمد در ج ۱/

۱۲۴۵ آنرا نوشته و رقه‌های آن به حروف است. در این نسخه هم از مؤلف نامی نیست و درست مانند نسخه لندن است.

نسخه‌ای بنام تذکرة الملوك در کتابخانه سلطنتی هست بشماره ۱۷۶۰ که شاید همین کتاب باشد و من نتوانستم آنرا ببینم.

نسخه دیگری از آن در کتابخانه ملک است بشماره ۶۲۷۵ بخط نسخ مورخ ع ۱۲۵۷/۲ که برای امیر محمودخان دنبلی نوشته شده و ارقام در آن به عبارت و حروف است نه به سیاق، عنوانها شنگرف است در ۱۱۴ برگ ۱۲ س ۱۰/۸ × ۱۵/۵ در کاغذ فستی جلد رویه میشن قهوه‌نی با دیباچه‌ای بخط دیگر که بنام سلطان محمد شاه قاجار (۱۲۵۰ - ۱۲۶۴) در ۱۲۵۷ بنگارش درآمده است. ازین دیباچه برمی آید که مؤلف تذکرة الملوك میرزا سمیعا است و او برادر نیای پدری رستم الحکماء است و او بود که این دفتر را برای اشرف افغان نوشته است به شرحی که در این دیباچه خواهیم دید. رستم الحکماء هم همان آقا محمد هاشم آصف حسینی فرزند امیر محمد حسین خوش حکایت شیرین روایت برزانی پور امیر شمس الدین محمد کارخانه آقاسی سلطانی اصفهانی صفوی است (مجموع التواریخ گلستانه چاپ دوم ص نه) که در آغاز پادشاهی کریم خان زند (۱۱۶۳ - ۱۱۹۳) چهارده ساله بوده و از خود به «سید الفلاسفة شمس الوزراء زبدة العلماء نخبة الفضلاء عین الفقهاء عقیلة العرفاء سلسلة العدالة قطب الاسلام صمصام الدولة آصف العصر ابوالمعالی محمد هاشم الموسوی الصفوی» تعبیر می‌کند. از او چند کتاب در دست داریم:

۱ - جنگی که در کتابخانه ملک بشماره ۷۷۰ هست.

۲ - دیوان شعر فارسی که در فهرست کتابخانه ملی تألیف آقای انوار (ص ۴۷۵) یاد شده است.

۳ - رستم التواریخ که دو نسخه از آن هست یکی در کتابخانه ملک بشماره ۳۸۰۸ دیگری در برلین بشماره ۸۲۰ ربعی شرقی (مجله ادبیات تهران ۷: ۳ ص ۶۹ و ۸۶).

او در این کتاب با شیان سرکار شهنشاهی و پهلوانان شبر و عیار مکار طرار را برشمرده

وازنخ برخی از کالاها یاد نموده و پاره‌های از تبهکاریها و ستمهای اشرف افغان را وصف می‌کند. در آن آمده که امیر محمد سمیع کارخانه آقاسی گنج علی خانی عریضه‌ای به محمد حسن خان نوشته است. مؤلف تذكرة الملوك باید همین امر محمد سمیع باشد. ایکاش وصفی را که او از باشیان سرکار شهنشاهی می‌کند مینورسکی می‌دیده و در بدست دادن خاندان فرمانروایان دستگاه صفوی از آن بهره می‌برده است.

۴ - فرهنگ نامه که نسختی از آن در جامع گوهرشاد مشهد بشماره ۱۰۳۰ هست.

۵ - کنزالنوامیس در پزشکی (ملک ۴۴۱۱).

۶ - معانامه (دانشگاه ش ۴۶۴۱).

۷ - گلشن که در همین مجله (همان شماره ص ۷۱) از آن یاد شده است.

پیش از دیباچه در این نسخه این یادداشت دیده می‌شود:

«بسمه تعالی، برارباب دانش و بینش پوشیده مباد که این تذكرة الملوك صفویه اسکنهم الله تعالی فی الجنة را مرحمت و غفران پناه میرزا سمیعا برادر جد ابی جناب سید الفلاسفة رستم الحکماء شمس الوزراء صمصام الدوله بجهت والجاه شاه اشرف افغان نوشته و آن نسخه بدست صدر ثانی جنت مکان افتاده که پدر عالی‌جاه عمدة الوزراء امین الدوله باشد و آن مرحوم یک نسخه از روی آن برداشت و بعد از فوت آن مرحوم دو نسخه بدست جناب رستم الحکماء مذکور افتاد و آن دو نسخه را پیشکش سرکار فیض آثار اعلی حضرت جم‌جاهی ظل‌اللهی صاحب قران فتح علی شهنشاه من جانب الآباء موسوی صفوی و من جانب الامهات قاجار تیموری گورکانی جنت مکان نمود و آن خدیو نیز پنجاه عدد اشرفی با آن نسخه را از برایش انعام نمود، یک نسخه آنرا نواب علی نقی میرزا گرفت و یک نسخه آنرا نواب مستطاب احمد علی میرزا گرفت و رستم الحکماء مذکور نسخه‌ای از روی آن برداشته اتفاقاً در سنه ۱۲۵۷ آن نسخه بشرف مطالعه عالی‌جاه معلی جایگاه دولت و اقبال همراه عزت و جلالت دستگاه ابهت و مناعت اکتناه نتیجه الخوانین سلالة الامراء دولت خواه بلاشتباه و خدمتگذار اخلاص شعار دولت گردون عدت خداداد

اعلی حضرت جم جاهی ظل الہی نتیجہ السلاطین سلالة الخواقین سلطان غازی دین پرور اسلام پناه نواب ہمایون فیروزی مقرون سلطان محمد پادشاہ کہ پدر نامور کامکارش نایب السلطنۃ العظمی عباس میرزای غازی جنت مکان وجد کامکار نام دارش فتح علی شہنشاہ جنت مکان خلف محمد پادشاہ بود سقی اللہ تراہم وجعل الجنة مثویہم محسود الامراء والخوانین والاعیان والصنادید محمود خان دُنبلی گردید و پسندید و این نسخہ از برای آن عالی جاہ نوشته شد کہ مبارک و میمون باد ، مداخل و مخارج ہمہ قلمرو ایران غیر دار السلطنۃ اصفہان و بلوکات و توابعش و عدد لشکر و سپاہ ظفر ہمراہ ایران کنام شیران از این نسخہ معلوم می شود تحریراً فی شہر ربیع الثانی من شہور سنۃ ۱۲۵۷ .
از این پس درست مانند نسخہ لندن و ادبیات است :

آغاز : بسملہ ، الحمد لله الذی دلّنا علی قواعد الرشاد و ہدانا الی ضوابط السداد والصلوة والسلام علی اشرف البریات و افضل اهل الارض والسموات محمد وآلہ واصحابہ الذین بموالاتهم تقبل الصلوات و ببرکاتهم تستجاب الدعوت ، و بعد این خلاصہ ایست مسمی بتذکرۃ الملوک مشتمل است بر دستور العمل خدمت ہریک ارباب مناصب درگاہ معلی موافق از منہ سلاطین صفویہ کہ در این وقت حسب الامر الاعلی بہ طریق اجمال و استعجال بہ موقف عرض می رساند محتوی است بر پنج باب و خاتمہ باب اول در بیان شغل ملاباشی گری و اہالی شرع دار السلطنہ دار السلطنۃ اصفہان و این باب مشتمل است بر پنج فصل .

انجام : اخراجات و مؤنت زراعت و کرایہ منازل مہمانان و غیرہ و حق السعی ارباب مناصب و چینہ طیور و حق الشرب و سوخت حمام و سایر مصارف بیست و سہ تومان و شش ہزار و ہشتصد دینار و کسری .

زکوۃ و خمس و تصدق و روشنایی مسجد و حق التولیۃ مزار خاقانی صاحب قرانی و نواب طوبی آشیان پنج ہزار و یک صد و چہل تومان و چہار ہزار و سیصد و کسری .
عوض وجوہ عشور بنادر رسد فرنگان و انگلیس و پرتگال ، تمت الكتاب بعون الملك الوهاب .

این نسخه هم مانند آندو در پنج باب است و یک خاتمه بدین گونه :
 مشتمل بر دستور العمل هریک از ارباب مناصب درگاه معلى موافق از منة سلاطین
 صفویه محتوی پنج باب و خاتمه .

باب اول : در بیان شغل ملاباشی گری و اهالی شرع دار السلطنة اصفهان در ه فصل :

۱ - در بیان شغل ملاباشی ، مشارالیه سر کرده تمام ملاها ...

۲ - « « صدارت خاصه و عامه .

۳ - « « قاضی دار السلطنة اصفهان .

۴ - « « شیخ الاسلام « .

۵ - « « قاضی عسکر .

باب دوم : در بیان منصب هریک از امراء عظام که لفظ عالی جاه مختص بایشان است

در مقدمه و چهارده فصل :

مقدمه - در بیان تفصیل امراء مشتمل بر دو نوع : امراء غیر دولت خانه (امراء

سرحد) ، امراء دولت خانه .

۱ - در بیان تفصیل شغل وزارت اعظم اعتمادالدوله .

۲ - « « رکن السلطنة قورچی باشی .

۳ - در بیان شغل رکن الدوله قوللر آغاسی .

۴ - « « ایشک آغاسی باشی .

۵ - « « تفنگچی آغاسی .

۶ - « « ناظر بیوتات .

۷ - « « دیوان بیگی .

۸ - « « امیر شکار باشی .

۹ - « « توپچی باشی .

۱۰ - « « امیر آخور باشی جلوا .

۱۱ - در بیان شغل امیر آخورباشی صحرا .

۱۲ - « « مجلس نویس .

۱۳ - « « مستوفی الممالک .

۱۴ - « « خلیفه الخلفاء .

باب سوم : در بیان منصب هریک از مقربان ، در دو مقاله .

مقاله اول : در ذکر شغل جمعی از مقربان که به سبب زیادتی تقرب و رتبه ، ایشانرا

مقرب الخاقان می نویسد در دو نوع :

نوع اول : در بیان خواجه سرایان .

نوع دوم : در بیان شغل مقربانی که داخل خواجه سرایان نیستند، در هشت فصل :

۱ - در بیان شغل حکیم باشی .

۲ - « « منجم باشی .

۳ - « « معیر الممالک .

۴ - « « منشی الممالک .

۵ - « « مهردار مهرهمایون ...

۶ - « « مهردار مهرشرف نفاذ .

۷ - « « دو اتدار مهر اثر ارقام بیاضی و دقتری (طغرانویس) .

۸ - « « در اتدار ارقام و احکام و پروانه جات .

مقاله دوم : در ذکر جمعی که ایشانرا مقرب الحضرة نویسنده در دو صنف :

صنف اول - در چهار فصل :

۱ - در بیان شغل ایشک آقاسی باشی حرم .

۲ - « « یساولان صحبت .

۳ - « « ایشک آقاسیان مجلس امراء زاده و غیرهم .

۴ - « « قاپوچیان .

صنف دوم : در ذکر صاحب جمعان بیوتات در هجده فصل و دو ضابطه :

ضابطه اول : در بیان شغل صاحب جمع خزانه و سایر بیوتات .

ضابطه دوم : در بیان شغل هر یک از صاحب جمعان بیوتات معموره در ۱۶ فصل :

۱ - در بیان شغل صاحب جمع خزانه عامره .

۲ - در بیان جباخانه .

۳ - « قیچاچیخانه در دو دفعه .

۴ - از جمله مقربان صاحب جمع قیچاچیخانه امرائست و بیان شغل و ضابطه

سرکار مزبور .

۵ - در بیان شغل فراشباشی مشعل دار (در دو بابت) .

۶ - « صاحب جمع میوه خانه .

۷ - « نمائات .

۸ - « آبدارخانه .

۹ - « شترخانه .

۱۰ - « قهوه خانه .

۱۱ - « تحویلداران عمارات .

۱۲ - « صاحب جمع رکابخانه رُخوت حمام خاصه و جز آنها .

۱۳ - « مشعل خانه و نقاره خانه و مشاغل طلا و نقره و مس .

۱۴ - « انبار جو و گاه و یونجه و ...

۱۵ - « اصطبل .

۱۶ - « شربت خانه .

۱۷ - « ضرابی باشی .

۱۸ - « صراف باشی .

باب چهارم : در دو مقصد .

مقصد اول : در بیان تفصیل شغل وزیر بیوتات و مستوفی ارباب التحاویل و مشرفان

بیوتات معموره در سه فصل :

۱ - در بیان شغل وزیر بیوتات .

۲ - « « مستوفی ارباب التحاویل .

۳ - « « مشرفان بیوتات .

مقصد دوم : در بیان تفصیل شغل وزراء و مستوفیان جمع و خرج دفترخانه و داروغه

و عزب باشی ، در بیست فصل :

۱ - در بیان شغل ناظر دفترخانه همایون .

۲ - « « داروغه دفترخانه .

۳ - « « وزیر سرکار قورچی .

۴ - « « مستوفی سرکار قورچیان .

۵ - در بیان تفصیل شغل وزیر سرکار غلامان .

۶ - « « « مستوفی سرکار قورچیان .

۷ - « « « وزیر سرکار غلامان .

۸ - « « « مستوفی سرکار غلامان .

۹ - « « « وزیر تفنگچیان .

۱۰ - « « « مستوفی سرکار مزبور .

۱۱ - « « « وزیر توپخانه .

۱۲ - « « « مستوفی سرکار مزبور .

۱۳ - « « « لشکر نویس دیوان .

۱۴ - « « « سرخط نویس دیوان .

۱۵ - « « « ضابطه نویس دیوان .

۱۶ - « « « صاحب توجیه دیوان .

- ۱۷ - در بیان تفصیل شغل دفتر دار دفترخانه .
- ۱۸ - « « « عزب باشی ریش سفید عزبان و فراشان دفتر .
- ۱۹ - « « « ضابط دوشلک وکیل .
- ۲۰ - « « « اوارجه نویس .
- باب پنجم : در شغل منحص هر یک از اعمال دار السلطنه اصفهان ، در چهارده فصل .
- ۱ - در بیان شغل وزیر سرکار نسق املاک و زراعات و آبادی و باغات و جز آنها .
- ۲ - « « « مستوفی موقوفات ممالک محروسه .
- ۳ - « « « وزیر دار السلطنه .
- ۴ - « « « وزیر سرکار انتقالی شغل مشارالیه .
- ۵ - « « « مستوفی سرکار انتقالی .
- فصل ششم و هفتم ندارد (کلاتر - داروغه اصفهان) .
- ۸ - در بیان شغل محتسب الممالک .
- ۹ - « « « نقیب خدمت مشارالیه .
- ۱۰ - « « « میراب دار السلطنه .
- ۱۱ - « « « مستوفی سرکار فیض آثار .
- ۱۲ - « « « مستوفی اصفهان (حواله و اطلاق وجوهات) .
- ۱۳ - « « « دباغ دار السلطنه .
- ۱۴ - « « « متصدی باغات .
- خاتمه : در ذکر مبلغ و مقدار مواجب و رسوم ارباب مناصب درگاه معلی و مداخل
و قدر ملازم امراء سرحدات و ولایات ایران ، در سه مقاله .
- مقاله اول : در تفصیل مواجب و رسوم هر یک از امراء عظام و ارباب مناصب
درگاه معلی .
- مقاله دوم : در ذکر مواجب و تیول امراء سرحد و نفری ملازمان هر یک از

بیگلربیگیان و حکام و سلاطین و محل مداخل و مخارج ایران پس تفصیل

مداخل امراء سرحد و نفری غلامان مقرر هر ولایت به تفصیل جزو .

مقاله سوم : در ذکر مداخل و مخارج ولایات ایران .

۲ - دستور الملوك که من در نشریه کتابخانه مرکزی دانشگاه (۴ : ۴۲۰) نسخه

آنرا وصف کرده ام و در آنجا گفته ام که گویا این کتاب بخش نامه مانندی بوده و شاید در آغاز دوران صفوی آنرا بنگارش در آورده بودند و در هر دوری هم از روی آن می نوشته و دیباچه آنرا بنام پادشاهی می کرده اند چنانکه مؤلف ما محمد رفیع انصاری مستوفی الممالک این نسخه را بنام شاه سلطان حسین ساخته است ، باینکه در خود آن از این پادشاه به عنوان شخص در گذشته ای یاد می شود ، پیدا است که در متن آن دست برده اند . در این دفتر چنانکه خواهیم دید از سالهای ۱۰۹۶ و ۱۱۱۶ و ۱۱۱۷ و ۱۱۲۴ یاد شده است . مؤلف این دفتر باید یکی از نیاکان مؤید الاسلام میرزا محمد حسن شیخ جابر انصاری (۱۲۸۷ ق - ۱۲۳۵ خ) (اعلام الشیعة ۱ : ۴۱۵ - مؤلفین مشار ۲ : ۶۱۰) باشد که نام و نسب خود را در « اصفهان نیم جهان » چاپ سنگی ۱۳۳۳ ق (ص ۱۶۱ و ۱۹۳) چنین یاد می کند : حسن بن علی بن محمود بن علی قلی بن ربیع بن رفیع بن مهدی بن نورالدین [بن] صدرالدین بن محمد [بن] مسعود بن نظام الدین بن عبدالله بن سلمان بن خواجه میرزا علی بن مسعود جابری انصاری که شانزده پشت می شود . اینک از برخی از آنان گفتگو می داریم :

۱ - خواجه میرزا مسعود جابری انصاری وزیر دربار شاه اسماعیل یکم (۹۰۷ -

۹۳۰) و شاه تهااسب (۹۳۰ - ۹۸۴) (اصفهان نیم جهان ص ۱۴۵) .

۲ - نظام الملک خواجه میرزا علی جابری انصاری وزیر شاه اسماعیل یکم در

فارس بسال ۹۲۰ که در ۹۳۲ بقعه سید علاء الدین را تعمیر نموده و ملکهائی بر آن وقف کرده است . او باید برادر آقا شاه علی دولت آبادی اصفهانی باشد (فارس نامه ۲ : ۹۵ - عالم آرای ۱۰۹۲) .

۳ - اعتماد الدوله میرزا سلمان جابری انصاری اصفهانی شیرازی نبیره نظام الملک

خواجه آقا میرزا علی ناظر کارخانجات شاه تهماسب (۹۳۰ - ۹۸۴) و وزیر شاه اسماعیل دوم (۹۸۴ - ۹۸۵) و شاه سلطان محمد میرزا (۹۸۵) در ۹۷۹ بوده و در ۹۹۱ در هرات کشته شده است (فارس نامه ۲ : ۹۵ - عالم آرا ص ۱۶۳ و فهرست نامها).

۴ - میرزا عبدالله و میرزا نظام الملک دو پسر او که به فارس رفته و وزیر آنجا شده بودند (فارس نامه ۲ : ۹۵ - اصفهان نیم جهان ص ۱۳۲ - عالم آرای ص ۲۸۶ - ۲۸۸).

میرزا محمد سلمان پسر میرزا عبدالله در ۱۰۲۱ وزیر فارس شده بود .
میرزا حسین بیگ پسر میرزا عبدالله و برادر محمد سلمان در ۱۰۲۰ وزیر فارس شده بود (فارس نامه ۲ : ۹۵).

از نیای ۵ تا ۸ او چیزی نمی دانیم .

۹ - میرزا نورالدین محمد جابری کلانتر اصفهان و دوست مجلسی و بانی مدرسه نوریه اصفهان که وقف نامه آنرا در ۱۰۱۹ نوشته است (گنجینه آثار تاریخی اصفهان ص ۸۶۰ - اصفهان نیم جهان ص ۱۴۹ - تاریخچه اوقاف اصفهان ص ۷۴ و ۹۹ و ۱۰۹).

۱۰ - میرزا مهدی جابری وزیر ممیزی قراولوس (دستورالملوک).

۱۱ - میرزا رفیع الدین مستوفی الممالک ایران بانی باغ و عمارات مستوفی که دستگاه و خرگاه شاهانه داشته و فردهای اثاثیه او دیده شده است (ص ۱۳۰ اصفهان نیم جهان) اوست که باید مؤلف دستورالملوک باشد .

۱۲ - ربیع الدین مستوفی خاصه پسر او که در جشن افتتاح مدرسه سلطانی در رجب ۱۱۲۲ بوده و در زمان نادر زمام دار بوده است (همانجا ص ۱۳۱ - تاریخچه اوقاف اصفهان ص ۲۸۶ - وقایع السنن ص ۶۰۱).

۱۳ - میرزا علی قلی و حاج میرزا مصطفی دو پسر او که در اواخر زندیه و اوایل قاجاریه زنده بودند (اصفهان نیم جهان ص ۱۳۱).

این کسان هم از این خاندانند :

- ۱ - جلال الدین جابر که وزیر ترکمانان و صفویان بوده است و زنده در ۹۰۴ (اصفهان نیم جهان ص ۱۲۶ - مالک و زارع در ایران لتون ص ۲۰۷) .
- ۲ - میرزا شاه جابری انصاری وزیر که از اصفهان به شیراز آمده بود .
- ۳ - جابر جابری انصاری که پسر او است (فارس نامه ۲ : ۹۵) :
- ۴ - رئیس برکه انصاری که چهارصد سالی پیش از مؤلف اصفهان نیم جهان می زیسته است (اصفهان نیم جهان ص ۱۳۲) .
- ۵ - میرزا نظام الملک وزیر فارس در ۱۰۶۸ پسر میرزا حسین بیگ جابری انصاری که در سال ۱۰۷۵ مدرسه نظامیه یا مدرسه سید علاءالدین حسین را در بال کفت شیراز ساخته است . محمودخان مرودشتی بدستور فرهاد میرزا آنرا در ۱۲۹۴ تعمیر کرده است (آثار العجم ص ۴۹۸ - فارس نامه ۲ : ۱۶۳) .
- ۶ - میرزا یحیی جابری انصاری متولی بقعه سید علاءالدین حسین در ۱۱۷۰ .
- ۷ - میرزا محمد جابر انصاری پسر او .
- ۸ - میرزا عبدالکریم پسر او .
- ۹ - میرزا نظام الدین پسر او و زنده در زمان مؤلف فارس نامه (۲ : ۹۵) .
- ۱۰ - میرزا حسین جابری انصاری کلانتر و حکمران اصفهان در زمان نادر که کشته شده است و پسرانش آقا میرزا و میرزا خان بهند گریخته اند (اصفهان نیم جهان ص ۱۲۸) .
- ۱۱ - میرزا باقر پسر میرزا محمد علی جابر انصاری که کلانتر فارس بوده و خانه های پدری و املاکی را وقف نموده است (ص ۱۲۴ اصفهان نیم جهان) :
- ۱۲ - میرزا حبیب الله خان مشیر الملک وزیر ظل السلطان (اصفهان نیم جهان ص ۱۵۱) .
- ۱۳ - حاج میرزا علی امین الوزارة منشی ظل السلطان (۱۵۲) .
- ۱۴ و ۱۵ - میرزا محمد مسعود و میرزا رضی الدین محمد فرزندان میرزا انورالدین

محمد جابری انصاری که در وقف نامه مورخ ۱۰۱۹ او نامشان هست و پس از پدر متولی وقف می بایستی باشند (تاریخچه اوقاف اصفهان ص ۸۷ و ۱۰۵).

در آغاز این دو دفتر از میر محمد باقر ملاباشی نامی برده شده و مینورسکی اوراهمان محمد باقر مجلسی پنداشته و استنتاجاتی هم کرده است (ص ۱۳ و ۷۲ و ۷۳ و ۱۰۶ سازمان) من در فهرست دانشگاه (۵ : ۱۱۳۶) نوشته ام که او مجلسی نخواهد بود چه او «میر وسید» نبوده و او آخر عصر شاه سلطان حسین را هم ندیده است. باید این ملاباشی همان نواب صدر خاصه آقا میرزا محمد باقرای مدرس مدرسه سلطانی چهار باغ و مصاحب شاه سلطان حسین باشد که در ۱۱۱۸ زنده بوده (گنجینه آثار تاریخی اصفهان فهرست نامها) و چنانکه در تذکره القبور گزی (چاپ دوم ص ۱۰۴) آمده است در ۱۱۲۷/۱۶ در گذشته و در تکیه خاتون آبادیها اطاق دوم دست چپ بخاک سپرده شده است. او فرزند سیدحسن حسینی است. در سبجات وقف نامه های شاه سلطان حسین نامش دیده می شود (تاریخچه اوقاف اصفهان عبدالحسین سپنتا ص ۱۳۹ و ۱۸۰ و ۲۰۵ و ۱۲۵ و ۲۲۸ و ۲۳۷ و ۲۵۳ و ۲۷۴ و ۲۸۳ و ۲۸۶ و ۲۹۵ و ۳۰۶ تا ۳۰۹ - معارف اسلامی ش ۵ ص ۸۱) در تاریخ ناین (ص ۱۸۸) هم یادی از او هست. او در ۱۱۲۲ مدرس مدرسه سلطانی شده بود. نام محمد حسین را هم در سبجات وقف نامه شاه سلطان حسین دیده ام (تاریخچه اوقاف اصفهان ص ۲۹۶) و او پسر شاه محمد تبریزی است. در جشن افتتاح مدرسه سلطانی در ۱۱۲۲ او هم بوده است (همان گنجینه ص ۶۸۸).

در این دفتر چنانکه می بینیم از آقا جمال که در تذکره الملوک یاد شده است نامی برده نشده است. او در همین سال ۱۱۲۲ مدرس آداب در این مدرسه شده بود (همانجا ص ۶۸۷ - تاریخچه اوقاف اصفهان ص ۲۷۳ و ۲۸۶).

فهرست مطالبهای دستور الملک

باب اول در ذکر و بیان شغل ملاباشی و متولیان آستانهای متبرکه مقدسه و غیره

و علماء و اهالی شرع شریف اصفهان در ده فصل :

- ۱ - فصل اول در بیان شغل ملاباشی .
 - ۲ - فصل دوم در شغل صدارت خاصه و عامه .
 - ۳ - فصل سوم در شغل متولی روضه رضویه .
 - ۴ - فصل چهارم در شغل متولی آستانه معصومه در قم .
 - ۵ - فصل پنجم در شغل آستانه عبدالعظیم در طهران .
 - ۶ - فصل ششم در شغل متولی مزارات سلاطین صفویه در قم .
 - ۷ - فصل هفتم در شغل متولیان آستانه‌های اردبیل .
 - ۸ - فصل هشتم در شغل شیخ الاسلامی اصفهان .
 - ۹ - فصل نهم در شغل قاضی اصفهان .
 - ۱۰ - فصل دهم در شغل قاضی عسکر .
- باب دوم در منصب هریک از امراء عظام ملقب به عالی‌جاه در یک
- ۱۱ - مقدمه و پانزده فصل :

۱ - مقدمه در بیان تفصیل امراء سرحد :

- والیان : عربستان ، لرستان ، گرجستان ، کردستان ، حاکم بختیاری .
- بیگلربیگیان : قندهار ، شیروان ، هرات ، تبریز ، چخرسعد ، قراباغ و گنجه ، استرآباد ، کوه‌گیلویه ، کرمان ، مرو شاه‌جهان ، قلم‌رو علی شکر همدان ، مشهد ، قزوین .
- ۲ - امراء درگاه : قورچی باشی ، قوللر آقاسی ، ایشیک آقاسی باشی ، تفنگچی آقاسی .

- ۱۲ - فصل اول شغل وزیر دیوان اعلی .
- ۱۳ - فصل دوم شغل قورشچی باشی .
- ۱۴ - فصل سوم شغل سپهسالار .
- ۱۵ - فصل چهارم شغل قوللر آقاسی .

- ۱۶ - فصل پنجم شغل ایشیک آقاسی باشی .
- ۱۷ - فصل ششم شغل تفنگچی آقاسی .
- ۱۸ - فصل هفتم شغل ناظر بیوتات .
- ۱۹ - فصل هشتم شغل دیوان بیگی .
- ۲۰ - فصل نهم شغل امیر شکار باشی .
- ۲۱ - فصل دهم شغل توپچی باشی .
- ۲۲ - فصل یازدهم شغل امیر آخور باشی .
- ۲۳ - فصل دوازدهم شغل مجلس نویس .
- ۲۴ - فصل سیزدهم شغل مستوفی الممالک .
- ۲۵ - فصل چهاردهم شغل حکیم باشی .
- ۲۶ - فصل پانزدهم شغل امیر آخور باشی صحرا .
- باب سوم در بیان شغل هریک از مقربان بساط در سه مقاله :
- مقاله اول در شغل خواجه سرایان سیاه و سفید ملقب به مقرب الخاقان در پنج فصل :
- ۲۷ - فصل اول ریش سفید حرم .
- ۲۸ - فصل دوم مهتر رکاب خانه .
- ۲۹ - فصل سوم جبادار باشی .
- ۳۰ - فصل چهارم صاحب جمع خزانه عامره .
- ۳۱ - فصل پنجم لله غلامان خاصه و غلامان انباری .
- مقاله دوم شغل خواجه سرایان سفید در دو فصل .
- ۳۲ - فصل اول یوزباشی غلامان سفید .
- ۳۳ - فصل دوم یوزباشی خواجه سرایان .
- مقاله سوم شغل مقربان بساط اقدس یا مقرب الخاقان بدون عالی جاه در یازده فصل :
- ۳۴ - فصل اول ایشیک آقاسی حرم .

- ۳۵ - فصل دوم خلیفه الخلفاء .
- ۳۶ - فصل سوم منجم باشی .
- ۳۷ - فصل چهارم مهر دار مهر همایون .
- ۳۸ - فصل پنجم مهر دار مهر شرف نفاذ .
- ۳۹ - فصل ششم مستوفی سرکار خاصه .
- ۴۰ - فصل هفتم معیر الممالک .
- ۴۱ - فصل هشتم منشی الممالک .
- ۴۲ - فصل نهم مستوفی خاصه .
- ۴۳ - فصل دهم قورچی رکاب .
- ۴۴ - فصل یازدهم توشمال باشی .
- باب چهارم در بیان شغل جمعی از عمال و وزراء و کلانتران و غیرهم که لقب مقرب الخاقان و مقرب الحضرة نداشتند در شانزده فصل :
- ۴۵ - فصل اول وزیر اصفهان .
- ۴۶ - فصل دوم وزیر سرکار فیض آثار .
- ۴۷ - فصل سوم وزیر حلال .
- ۴۸ - فصل چهارم وزیر سرکار قورچی .
- ۴۹ - فصل پنجم وزیر سرکار غلام .
- ۵۰ - فصل ششم وزیر سرکار تفنگچی و وزیر توپچی .
- ۵۱ - فصل هفتم مستوفی موقوفات خاصه و ممالک محروسه .
- ۵۲ - فصل هشتم محتسب الممالک .
- ۵۳ - فصل نهم لشکر نویس دیوان اعلی .
- ۵۴ - فصل دهم کلانتر اصفهان .
- ۵۵ - فصل یازدهم مستوفی قورچی .

۵۶ - فصل دوازدهم مستوفی سرکار غلام و تفنگچی .

۵۷ - فصل سیزدهم مستوفی سرکار توپخانه .

۵۸ - فصل چهاردهم ضابط دوشلک و کیل .

۵۹ - فصل پانزدهم مستوفی اصفهان .

۶۰ - فصل شانزدهم ملک الشعراء .

باب پنجم در بیان شغل و خدمت مقربانی که لقب مقرب الحضرة دارند درشش مقاله:

مقاله اول در بیان شغل و خدمت آنانی که در مجلس بهشت آیین می نشستند

در دو فصل :

۶۱ - فصل اول ناظر دفترخانه همایون اعلی .

۶۲ - فصل دوم داروغه دفترخانه .

مقاله دوم در بیان شغل آنانی که در مجلس بهشت آیین می ایستادند در سه فصل:

۶۳ - فصل اول سفرهچی باشی .

۶۴ - فصلی دوم جلودار باشی .

۶۵ - فصل سوم مهاندار باشی .

مقاله سیم در بیان شغل آنانی که مقیم مجلس بهشت آیین بودند در نه فصل :

۶۶ - فصل اول داروغه اصفهان .

۶۷ - فصل دوم داروغه فراشخانه .

۶۸ - فصل سوم دوات دار مهر بزرگ .

۶۹ - فصل چهارم دوات دار مهر انگشتر .

۷۰ - فصل پنجم مین باشی غلامان جزایری .

۷۱ - فصل ششم مین باشی تفنگچی قلجی چلو .

۷۲ - فصل هفتم مین باشی تفنگچی اصفهان .

۷۳ - فصل هشتم میراب اصفهان .

۷۴ - فصل نهم ناظر دواب .

مقاله چهارم در شغل قورچیان یراق و غیره در دو مقصد :

۷۵ - مقصد اول آنانکه مقرب الحضرة بودند و در مجلس بهشت آیین بدین

گونه می ایستادند :

۱ - قورچی شمشیر .

۲ - قورچی صدق .

۳ - قورچی تیر و کمان .

۴ - قورچی ششپر .

۵ - قورچی خنجر .

۶ - قورچی زره .

۷ - قورچی سپر .

۸ - قورچی تفنگک .

۹ - قورچی مزداق .

۱۰ - قورچی نجق .

۷۶ - مقصد دوم آنانکه مقرب الحضرة نبودند و در رتبه کمتر از قورچیان اند

بدین گونه :

۱ - قورچی کفش ،

۲ - قورچی نیزه .

۳ - قورچی چتر .

۴ - قورچی قلیون .

۵ - قورچی صندلی .

۶ - قورچی چوگان .

۷ - قورچی جرید .

مقاله پنجم در بیان شغل و خدمت صاحب جمعان بیوتات :

۷۷ - ۱ - فراش باشی .

۷۸ - ۲ - شیره چپی باشی .

۷۹ - ۳ - رکاب دار باشی .

۸۰ - ۴ - کتابدار باشی .

۸۱ - ۵ - قیچاچی باشی .

۸۲ - ۶ - ملک التجار .

۸۳ - ۷ - آبدار باشی .

۸۴ - ۸ - قهوه چپی باشی .

۸۵ - ۹ - _____ .

۸۶ - ۱۰ - زین دار باشی .

۸۷ - ۱۱ - شربت دار باشی .

۸۸ - ۱۲ - مشعل دار باشی .

۸۹ - ۱۳ - _____ .

۹۰ - ۱۴ - پیشوای دار باشی . *پیشوای دار باشی و مطالعات فرهنگی*

۹۱ - ۱۵ - نقاش باشی . *پیشوای دار باشی و مطالعات فرهنگی*

۹۲ - ۱۶ - صاحب جمع شترخان .

۹۳ - ۱۷ - انبار دار باشی .

مقاله ششم در بیان شغل توابع ایشیک آقاسی باشی دیوان اعلی در دو مقصد:

مقصد اول آنانکه مقرب الحضرة العالیة اند و جای ایشان در وسط مجلس

بهشت آیین است در سه فصل :

۹۴ - فصل اول یساولان صحبت .

۹۵ - فصل دوم ایشیک آقاسیان دیوان .

- ۹۶ - فصل سوم قاپوچی باشی دیوان .
- مقصد دوم در بیان آنانی که مقرب الحضرة نیستند و توابین ایشیک آقاسی
باشی دیوان هستند در دو فصل :
- ۹۷ - فصل اول یساول باشیان .
- ۹۸ - فصل دوم ایشیک آقاسیان حرم .
- باب ششم در شغل اصحاب دفترخانه همایون اعلی در چهار مقاله :
- مقاله اول در بیان شغل اصحاب دفترخانه که مجلس نشین نیستند در ده فصل :
- ۹۹ - فصل اول صاحب توجیه .
- ۱۰۰ - فصل دوم ضابطه نویس .
- ۱۰۱ - فصل سوم سرخط نویس .
- ۱۰۲ - فصل چهارم اوراجه نویس .
- ۱۰۳ - فصل پنجم رقم نویس .
- ۱۰۴ - فصل ششم کشیک نویس :
- ۱۰۵ - فصل هفتم پیش کش نویس .
- ۱۰۶ - فصل هشتم منشی دیوان .
- ۱۰۷ - فصل نهم نامه نویس .
- ۱۰۸ - فصل دهم منشی دارالانشاء .
- مقاله دوم در بیان وزراء و مستوفیان و غیره که مجلس نشین نیستند در سه فصل :
- ۱۰۹ - فصل اول وزیران : بیوتات ، قرا الوس ، دیوان ، سرحد ، محال ارامنه .
- ۱۱۰ - فصل دوم مستوفیان سرکارات ارباب التحاویل ، سرکار ارباب
التحاصیل ، سرکار فیض آثار ، محال انتقالی ، سرحد و محال ارامنه .
- ۱۱۱ - فصل سوم نقیب الاشراف ، خاصه تراش ، پروانچی ، متصدی باغات ،
عسس ، محصن مملکت ، رباع ، مساح ، خطیب ، معرف .

مقاله سوم در بیان شغل صاحب جمعان بیوتات خاصه شریفه و اهل صنعت و حرفه در سه فصل :

۱۱۲ - فصل اول صاحب جمعان: ضراب باشی، زرگر باشی، [مسکرباشی]، عطار باشی، ادونچی باشی، یمیشی چی باشی، طاووقچی باشی، سلاح باشی، اصطبل، تحویل دار غزقان، ایاغچی باشی، سقاباشی.

۱۱۳ - فصل دوم اهل صنعت و حرفه: قطاع باشی، چالیجی باشی، معمار باشی.

این نسخه در کتابخانه سرزدی مدرسه عبدالرحیم خان شهریزداست بشماره ۱۳۵۶ باندازه ربعی بخط نستعلیق سده ۱۲ و ۱۳. افسوس که در میانه فصل دوم مقاله سیم باب ششم که در چهار مقاله باید باشد افتاده و مقاله چهارم این باب و همه بابهای ۷ تا ۱۵ را ندارد و رویم ۱۱۳ فصل در آن هست و از تذکره الملوک که بنوشته مینورسکی ۱۶۴ فصل در آن هست (ص ۶۲ سازمان) پنجاه و یک فصلی کمتر دارد ولی بسیاری از مطالبی که در تذکره در فصلهای جداگانه آمده در این رساله یکجا نوشته شده است، گذشته از این از سنجیدن این دو نسخه چنین دریافتیم که این دو باید از روی اصل مشترکی نوشته شده باشد و آن اصل باید مبسوط تر بوده باشد. نکاتی در هریک هست که در دیگری نیست و در برخی جاها بایکدیگر اختلاف دارند ولی هیچیک ما را از آن دیگری بی نیاز نمی کند و باید بهر دو نگریست و تاریخ اجتماعی و دیوانی روزگار صفوی را از آن بدست آورد.

از دیباچه نسخه ملک برمی آید که در زمان قاجاریان هم همین دستور نامه دیوانی را بکار می بسته اند و آن را کارنامه دیوانی خویش می دانسته اند.

من از دوست گرامیم آقای شیخ کاظم وحیدمدیر کتابخانه سرزدی و آقای محمودمدیح مکتبی میمندی که این رساله را از روی آن نسخه برای من نویسانده و نوشته اند بسیار سپاسگزارم. من این نوشته را بدقت خواندم و باتذکره الملوک سنجیدم و تا توانستم آن را درست کردم. افسوس می خورم که دسترسی به اصل یا عکس آن را نداشتم تا بلکه بهتر بتوانم آن را تصحیح کنم. رقمها در این نسخه در پاره ای از جاها به سیاق است و من با کمک آقای محمد شیروانی کتابدار کتابخانه مرکزی دانشگاه آن را به حروف برگرداندم.

پیشینه تاریخی این دو کتاب :

در عالم آرای عباسی (ص ۱۰۹۲) آمده است :

قدوه و قانون دفترخانه ، نسخهٔ تشخیص جمع و خرج ممالک ، طرح حاتم بیگ [پسر بهرام اردوبادی و درگذشته ۲۶ ع ۱۰۱۹/۱] و اتمام آقامیرزاعلی دولت آبادی است از سال ۱۰۰۶ تا ۱۰۱۱ .

در ذیل تاریخ عالم آرای عباسی (ص ۲۸۴) از « دفتر جداگانه در تفصیل اسامی اوارجہ نویسان و مستوفیان سرکارات خرج و سایر ارباب قلم » یاد شده است .

در همین تاریخ عالم آرای عباسی « اسامی ارباب مناصب » آمده (ص ۱۰۸۴-۱۰۹۳) و امراء و یوزباشیان و جز آنها و علماء و وزراء و مستوفیان و مانند آنها از درباریان شاه تهماسب بر شمرده است (ص ۱۳۸-۱۹۱) .

در ذیل تاریخ عالم آرای عباسی (ص ۲۵۷-۲۹۹) سرگذشت و شمارش امرا و ارکان دولت و سادات و علماء و مشاهیر زمان هست .

در وقایع السنین خاتون آبادی (ص ۵۲۲) صدور زمان شاه تهماسب به نقل از تاریخ عالم آرای به اختصار بر شمرده شده است .

در همین کتاب (ص ۵۸۱ و ۵۸۷) ترتیب صدور و وزراء اعظم از ۹۰۶ تا ۹۴۲ از ملاشمس الدین گیلانی تا میر معزالدین محمد و میر اسدالله مرعشی یاد شده است .

باز در آن از وزارت میرزاتقی اعتمادالدوله و کشته شدن او در سال ۱۰۵۵ و وزارت خلیفه سلطان و مردن او در سال ۱۰۶۴ و وزارت محمد بیگ اعتمادالدوله هشت سال و عزل او و مرگ او در سال ۱۰۸۵ و وزارت میرزا مهدی اعتمادالدوله پسر میرزا حبیب الله صدر پس از عزل در سال ۱۰۷۲ در نه سال و مرگ او در سال ۱۰۸۲ یاد شده است (ص ۵۵۷ و ۵۶۲ و ۵۶۶ و ۶۲۰) .

در تاریخ قزلباشان نسخهٔ کتابخانهٔ ملک ش ۶۲۸۴ (ص ۸۷ فهرست فارسی) دو بخش است یکی جماعتی که در دست راست می باشند همان قوم شاملو دومی اقوام آن قویلو . در رسم التواریخ رسم الحکماء که در زمان قاجار ساخته شده است هم شمارش باشیان

سرکار شاهنشاهی هست و ناگزیر از مدارک کهن تری گرفته شده است .

در «اصفهان نیم جهان» حسن انصاری جابری (ص ۳۲) این نکته آمده است :
 «یکی از بدعتها که گذاشتند و جز لعنت محصول برنداشتند به فتوای ملا زعفران و دیگر جهال سنت گفتند اصفهانیان رافضی و رفضه مشرکند این ملک را به غلبه گرفته ایم و به عنوان مفتوح العنوة بهانه آوردند مزارع و قصبات و مستغلات و بیوتات و خانها و خانات را باید معامله چون خالصه بیت المال نمود رقبات دفتری صفویه را که تشخیص قراء دولتی و اربابی و موقوفه را بدرستی ربط می داد در چهل ستون ضبط بود به زاینده رود افگندند» (نیز تاریخچه اوقاف اصفهان ص ۳۵ و تاریخ اصفهان و ری ص ۷).

این ملا زعفران همان است که در دره نادره (ص ۲۲۷) و در نادرنامه قدوسی (ص ۱۰۳ و ۱۰۸ و ۲۱۸) از او یاد شده و او فرستاده افغانیان نزد نادرشاه بوده است.

در تاریخ اصفهان جابری (ص ۲۱۰) و اصفهان نیم جهان او (ص ۱۱۳) آمده :

[در سال ۱۱۳۶ محمود طبقات مردم را به دوازده درجه قرار داده و پایه قزلباش را از همه پائین تر نهاده : افغان ، ازبک ، ترکمان ، بلوچ ، کرد ، درجزینی ، عرب ، همد ، زردشتی ، ارمنی ، یهود ، قزلباش .

اصفهانیا را گفت مشرکند و ملک و مال شان مفتوح الفتوه [وازیبیت المال است] و به [نویسندگان و] مستوفیان دستور دفتری [بیت المال] داد که تمام املاک و اراضی و مستغلات را خالصه بنویسند اما آن دفتر مجری نشد [و ابتر شد] .

از این شواهد برمی آید که مدارکی در آن زمان بوده و این دو کتاب از روی آنها تألیف شده است .

کسانی که در این دو کتاب از آنها یاد شده است :

- ۱ - آقا کمال صاحب جمع .
- ۲ - آقا جمال الدین محمد خوانساری (ت) .
- ۳ - آقا مخلص ریش سفید حرم .

- ۴ - ابراهیم آقای یوزباشی سیاه و آقایان سفید زنده در ۱۱۱۵ که شاه سلطان حسین در ۱۱۲۳ دستور داده بود به سرکاری او عمارتی در باغ فرح آباد بسازند (وقایع السنین خاتون آبادی ص ۶۰۷) در عباس نامه (ص ۷۵) از ابراهیم بیگ غلام خاصه شریفه زمان شاه عباس دوم یاد شده و شاید جز این یکی باشد (ت) .
- ۵ - میرزا ابوالحسن ضابطه نویس که گویا همان میرزا ابوالحسن مستوفی الممالک باشد (ت) و در سال ۱۱۱۵ به حج رفته بود (وقایع السنین ص ۵۸۴) و جز میرزا ابوالحسن بخشی که گویا راجه هندی است (عباس نامه ص ۱۲۳) .
- ۶ - میرزا ابوطالب صدر اعظم (ت) .
- ۷ - اسماعیل آقای خواجه سفید جبار باشی زنده در سال ۱۱۱۵ (وقایع ۵۵۸) (ت) جز اسماعیل آقای متفرقه آقاسی سفیر خداوندگار عثمانی نزد شاه عباس دوم (عباس نامه ۲۲۲) .
- ۸ - اشرف افغان .
- ۹ - الله داد بیگ مهرداد همایون در زمان مؤلف (ت) .
- ۱۰ - الله ویردی بیگ ناظر بیوتات گویا همان الله ویردی بیگ خان مصاحب امیر شکار باشی قولر آقاسی بیگلربیگی کوه گیلویه سردار اشکر (عباس نامه فهرست نامها) .
- ۱۱ - الیاس آقای یوزباشی آقایان سیاه زنده در سال ۱۱۱۵ و در گذشته روز ۲۵ ذی ۱۱۲۳ (وقایع السنین ۵۸۸ و ۶۰۹) .
- ۱۲ - بسطام آقای داروغه دفترخانه زمان شاه سلطان حسین (ت) .
- ۱۳ - شیخ جعفر گویا همان شیخ محمد جعفر کمره‌نی شیخ الاسلام اصفهان که در سال ۱۰۹۸ قاضی اصفهان شده و در سال ۱۱۱۵ در نجف در گذشته است (وقایع ۵۷۸ و ۵۸۴) .
- ۱۴ - شاه سلطان حسین (۱۱۰۵-۱۱۳۵) که در این دو کتاب (تذکره و دستور) از زمان او و اواسط و اواخر سلطنت او یاد شده است .

- ۱۵ - خسرو آقاي يوزباشي سپاه گویا همان خسرو آقاي که بهره گرمابه او که برای نویساندن کتابها تعیین شده بود همگی به امیر محمد باقرا برگزار شده بود (وقایع ۶۱۱).
- ۱۶ - رجب علی بیگ ناظر بیوتات .
- ۱۷ - میرزا رحیم حکیم باشی زمان شاه سابق (ت) که از نامه ای که به او نوشته شده است در فهرست دانشکده ادبیات (۱: ۴۶۹) یاد شده است .
- ۱۸ - رستم خان سپهسالار خاقان رضوان مکان گویا همان رستم خان چنگیزی که از مدد معاش و مدد خرج او در تذکرة الملوک یاد شده است (فهرست نامه های عباس نامه) او در سال ۱۰۹۳ با سلیمان بابان در اردلان و سنه جنگی سخت کرده و او را کشته است (ذیل عالم آرای - تاریخ اصفهان جابری ۲۰۴ - اصفهان نیم جهان ص ۱۰۹) .
- ۱۹ - شاه سلیمان (ت) .
- ۲۰ - شاه قلی خان وزیر اعظم (ت) گویا همان شاه قلی خلیفه زنده در سال ۹۴۲ یا همان شاه قلی لله سلطان محمد میرزا فرمانروای هرات در سال ۹۷۴ (وقایع ۵۰۱ و ۵۱۷) در عباس نامه (۱۰۱ و ۱۰۲) از شاه قلی بیگ پسر مقصود بیگ ناظر سابق بیوتات سفیر شاه عباس دوم نزد شاه جهان پادشاه هند یاد شده است و شاید همو باشد .
- ۲۱ - صنی قلی بیگ ناظر بیوتات که دوبار یکی در سال ۱۰۷۴ و دیگری در سال ۱۱۱۴ معزول شده بود و او جز صنی قلی بیگ خان مقرب الحضرة قورچی رکاب که در سال ۱۱۲۲ فرمانروای کوه گیلویه بوده و دیوان بیگی و مهرداد سردار خراسان هم بوده و در سال ۱۱۲۰ بیگلربیگی و فرمانروای هرات شده و پس از عزل فرمانروای مشهد خراسان شده بود باید باشد (وقایع ص ۵۸۰ و ۵۹۳ و ۶۰۲ - عباس نامه ص ۳۲۹ - فهرست ادبیات ۱: ۴۷۳ تا ۴۷۶) .
- ۲۲ - طهاسب خان .
- ۲۳ - بابا شیخ علی که بنام او دیهی در بخش آشیان بلوک لنجان نامیده شده است (نصف جهان محمد مهدی اصفهانی ص ۳۱۳ - جغرافیای اصفهان تحویدار ص ۴۰) .

۲۴ - میرزا علی اکبر مستوفی خاصه که از نسخه او در اودئیل ۱۰۹۶ در دستور

الملوک یاد شده است .

۲۵ - شیخ علی خان اعتمادالدوله (۱۰۲۲ - ۱۱ محرم ۱۱۰۰) که بیست و دو سال

از تخاقوی ئیل ۱۰۸۰ سال سوم جلوس تا شوال ۱۰۹۹ سال تألیف وقایع السنین وزیر و اعتمادالدوله شده بود (ص ۵۴۱ و ۵۷۰ و ۵۸۰) و رقم وزارت دیوان اعلی و رقم القاب او در دست هست (ادبیات ۱: ۴۷۳) بجای او بود که میرزا محمد طاهر وحید قزوینی مؤلف عباس نامه (ص ۱۸۲ و ۲۲۷) وزیر و اعتمادالدوله شده بود (ادبیات ۱: ۳۵۴ و ۴۷۲).

۲۶ - لله بیگ ، در گنجینه آثار تاریخی اصفهان (ص ۳۹۴ و ۴۳۰) از بازار

لله بیگ یاد شده و آمده که او بازرگانی بوده و نامش محب علی و خزانهدار شاه عباس بوده است . در تاریخ عالم آرای (فهرست نامها) از محب علی بیگ لله غلامان و سفیدریش و سرکار عمارات خاصه شریفه شاه عباس یاد شده است .

۲۷ - میر محمد باقر مدرس که در روز آدینه ۱۰ رجب ۱۱۲۲ در مدرسه سلطانی

جدید جنب چهارباغ شروع به تدریس کرده و در روز یکشنبه پایان ع ۱۱۲۴ بدستور پادشاه رئیس همه علما و سادات شده بود و ندیم و مشاور مذهبی او بوده است و چون بایستی بیشتر در خدمت او باشد و بکار تدریس نمی رسیده است پسرش میر سید محمد در روز سه شنبه ۱۱ ذق ۱۱۲۳ بجای او گمارده شده است . شاه او را در بامداد روز یکشنبه ۹ ذق ۱۱۱۵ تکلیف شیخ الاسلامی کرده بود و او نپذیرفته بود (وقایع ۵۸۸ و ۵۹۱ و ۵۹۷ و ۶۰۵ و ۶۱۱ و ۶۳۹) نامه ای که در فهرست ادبیات (۱: ۴۷۰) یاد شده است از او باید باشد .

از اوست که در آغاز تذکرة الملوك و دستور الملوك یاد شده است نه مولی محمد باقر

مجلسی اگرچه او را هم شاه سلیمان در روز سه شنبه ۴ ج ۱۰۹۸/۱ شیخ الاسلام اصفهان کرده بود (وقایع ص ۵۷۸) .

۲۸ - محمد حسین بیگ .

۲۹ - مولی محمد حسین مدرس مدرسه چهارباغ (ت) .

- ۳۰ - محمد صالح موم کافوری ساز (ت) .
- ۳۱ - محمد علی بیگ معیر الممالک پیش از ایام محاصره اصفهان (ت) گویا جز محمد علی اصفهانی ناظر بیوتات و مهانداز که پیش از ۱۰۶۶ باید در گذشته باشد (عباس نامه ص ۷۶ و ۱۴۹) .
- ۳۲ - میرزاعلی محمد دوات دار اوراچه نویس زمان شاه سلطان حسین .
- ۳۳ - محمد مؤمن خان اعتمادالدوله وزیر اعظم شاه سلطان حسین که پسرش محمد قلی بیگ در سال ۱۱۲۳ فرمانروای هرات شده بود (وقایع ۶۰۹) .
- ۳۴ - شاه محمود افغانی (۱۱۳۵-۱۱۳۷) که در تذکرة الملوک از نه ماهه جلوس او واز زمان او یاد شده است .
- ۳۵ - محمود آقای خواجه سفید که در سال ۱۱۱۴ ناظر بیوتات و جبادار باشی شده و در سال ۱۱۱۵ به بغداد رفته و پاشای آن شهر بدیدار او رفته بود (وقایع ۵۸۰ و ۵۸۱) .
- ۳۶ - نواب مریم بیگم دختر شاه صنی (ت) که در کوی خاجو در سال ۱۱۱۵ مدرسه ای ساخته و رقبائی در سالهای ۱۱۱۶ و ۱۱۲۸ و ۱۱۲۹ و ۱۱۳۱ بر آن وقف نموده است (تاریخچه اوقاف اصفهان ص ۲۸۹ تا ۳۱۶) .
- ۳۷ - موسی خان ناظر بیوتات گویا همان موسی خان تفنگچی آقاسی که در جشن افتتاح مدرسه سلطان در رجب ۱۱۲۲ بوده است (وقایع ۶۰۱) .
- ۳۸ - حاجی مهدی خان (ت) ۱ .
- میرزا مهدی جابری وزیر و ممیز قرا اولوس .
- ۳۹ - نجف قلی بیگ ناظر بیوتات شاه سلیمان و توپچی باشی و در گذشته بامداد ۱۰ ذح ۱۰۹۹ (وقایع ۵۷۷ و ۵۸۰ - ادبیات ۱: ۴۷۳) شاید همان نجف قلی بیگ ایشک آقاسی باشی سرکار خاصه شریفه که در عباس نامه (ص ۳۰۱) یاد شده است .
- ۱ - نشانه «ت» می رساند که این نامها در تذکرة الملوک هم آمده است .

- ۴۰ - میرزا هاشم مستوفی خلاصه .
 ۴۱ - یوسف آقای بزرگ یوزباشی سفید آقایان مقرب زمان سابق در گذشته
 ۱۸ ذح ۱۰۹۹ (وقایع ۵۷۷ و ۵۸۰) .

نکته‌های تاویخی که در این دو کتاب آمده است :

- I - تذکرة الملوك که این عبارات در آن دیده می‌شود :
- ۱ - حسب الامر الاعلی به طریق اجمال واستعجال به موقوف عرض می‌رسد (ص ۱ چاپ دبیر سیاق) .
 - ۲ - بدستور زمان شیخ صفی الدین اسحاق (ص ۱۸) .
 - ۳ - زمان شاه عباس ماضی (۱۹) .
 - ۴ - و در سالی که شاه سابق به قزوین حرکت می نمود . . . و بعد از معاودت از سفر مزبور قبل از محاصره اصفهان محمد علی بیگ معیر الممالک . . . به خدمت شاه سابق عرض . . . از آن تاریخ الی نه ماهه سال جلوس شاه محمود . . . جهان دستور سابق . . . انفاذ می‌شد (۲۳) .
 - ۵ - زمان شاه محمودی و طلای اشرفی بدستور قدیم سکه می‌شود (۲۴) .
 - ۶ - از قراری که از سر رشته مهر دار سابق معلوم می‌شود در زمان قدیم . . . و در بعضی ایام بدستوری که معمول است . . . بدستور سابق (۲۵) .
 - ۷ - موافق دستور و معمول . . . و به دستور ایضاً (۴۳) .
 - ۸ - و چنین دستور بوده . . . و ضابطه کلیه . . . آنست (۴۸) .
 - ۹ - در قدیم موجب و تیول داشته و در زمان شاه سلطان حسین تیول بسطام آقا . . . (۴۸) .
 - ۱۰ - پس تفصیل مداخل امراء سرحد . . . به معرض عرض می‌رساند (۷۲) .
- II - دستور الملوك که این عبارتها را در آن می‌بینیم :
- ۱ - در اواخر زمان شاه سلطان حسین .

- ۲ - و مقرری متولیان مزبور حسب الواقع در ذکر نبود نهایت این قدر در خاطر هست . . .
- ۳ - موافق نسخه‌ای که میرزا علی اکبر مستوفی خاصه در اودئیل ۱۰۹۶ بعد از گرفتن شاه وردی خان به ضبط اموال مشارالیه و تحریر نسخه مداخل آنجا مأمور گردید .
- ۴ - و معمول بود که . . .
- ۵ - و در سنوات سابقه . . .
- ۶ - در ازمنه سابقه نهایت در اواخر زمان شاه سلطان حسین طهماسب خان غلام را به رتبه بیگلربیگی آنجا تعیین .
- ۷ - در ایام رستم خان .
- ۸ - از ایام نجف قلی بیگ الی زمان محمد حسین بیگ .
- ۹ - شاه سلیمان و شاه سلطان حسین .
- ۱۰ - اواخر زمان شیخ علی خان .
- ۱۱ - قبل از زمان شاه سلطان حسین معتبر بوده .
- ۱۲ - و بنظر نرسید که مواجب دیوانی داشته باشد .
- ۱۳ - در زمان شاه سلطان حسین بر طبق عرض محمد مؤمن خان اعتمادالدوله اوراچه نویسی احداث و به میرزا محمد علی دوات دار او مرجوع گردید .
- ۱۴ - و به نظر نرسیده که مواجب داشته باشد .
- ۱۵ - و از زمان گیتیستان الی پنجسال قبل از این که سرکار بقایا بوده .
- ۱۶ - در زمان یکی از سلاطین سابقه خدمت مزبور (مستوفی خلاصه) را به میرزا هاشم نامی تفویض فرمودند .
- ۱۷ - از قرار رقم ازمنه سابقه .
- ۱۸ - و معمول بود که . . .
- ۱۹ - و چنین دستور بود که . . .

- ۲۰ - در این ایام ...
- ۲۱ - در پیچی ثیل ۱۱۱۷ زمان شاه سلطان حسین رقی صادر نمود .
- ۲۲ - در ایام گیتی‌ستان ... در ایام شاه سلطان حسین .
- ۲۳ - اواخر زمان شیخ علی خان .
- ۲۴ - در توشقان ثیل ۱۱۲۴ ... ملازم بود .
- ۲۵ - در پیچی ثیل ۱۱۱۶ مقرر شد .
- ۲۶ - در سنوات سابقه .
- همچنین در این کتاب از آرامنه سه بار و از توحیدخانه دو بار و از مدرسه چهارباغ یک بار یاد شده است .
- از این شواهد روی هم رفته چنین برمی آید که این دو کتاب باید در زمان شاه سلطان حسین پی ریزی شده باشد و اگر هم چنین دفتری بهمین روش پیش از این بوده آن را اندکی دگرگون می ساخته و دیباچه آن را بنام او کرده اند .
- در انشاء دستورالملک هم . باینکه بگواهی دیباچه آن باید بنام شاه سلطان حسین ساخته شده باشد ، بگواهی تعبیرهای ساده ای که از این پادشاه در متن شده است ، باید دستبردی کرده باشند و خواسته اند که آنرا مانند تذکره الملوك به سبک زمان اشرف افغان در آورند .